Istoria naturei sau a firei de Gheorghe Şincai – cel dintâi manual de istorie naturală în limba română

Prof. SIDONIA PUIU
Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj,
Cluj-Napoca

La 1781 tânărul învăţat **Gheorghe Şincai**, dr. în Teologie şi Filozofie la Roma – şcolit în Şcoala sătească unitariană din Săbed (Mureş), Colegiul reformat din Târgu-Mureş, Şcoala călugărilor iezuiţi din Cluj, Gimnaziul piariştilor din Bistriţa; cu studii superioare de Teologie şi Filozofie la celebrul colegiu catolic „De Propaganda Fide"; cu studii de pedagogie la Şcoala normală „Sf. Ana" din Viena; studii de drept natural, public şi drept canonic la Universitatea din Viena – se întorcea în Transilvania, la Blaj. El mai purta în spinare povara izbăvitoare a neamului românesc: izvoarele istoriei românilor.

„Luminile Europei" de la care tânărul Şincai abia şi-a potolit setea cunoaşterii, îi limpeziseră calea ce avea de urmat. De acum setea mistuitoare a faptei îi va arde puterile; ea se numea **şcoală**, **lumină**, **cultură** pentru popor. Numit profesor-catihet în şcolile Blajului, i se adaugă prin misiune de la guvernul împărătesc, în 1782, numirea de director al şcolilor naţionale româneşti greco-catolice din Transilvania, ce se afla într-o stare de totală lipsă de cultură a poporului român, lipsit de şcoli, dascăli şi manuale. Şincai avea misiunea să organizeze învăţământul românesc, să-i asigure condiţiile de desfăşurare şi să-l controleze, în conformitate cu noul regulament ***Norma Regia*** – „*Ani doisprezece mereu ostenitu-m-am fără încetare. Şcolile să le sporesc şi apoi să le aşez mai temeinic*,"[228] spune el. Până la 1800 ridică 300 de şcoli săteşti, pe care le-a cercetat, pe fiecare de trei ori în acest răstimp. A urmărit personal instruirea şi formarea învăţătorilor, activitatea lor. A scris un număr însemnat de manuale în limba română. De altfel, luminismul austriac al sfârşitului de veac XVIII, pe aria învăţământului şi educaţiei, încuraja reformele cu caracter realist, cu orientare spre scopuri practice şi economice, direcţii întărite prin Legea învăţământului din 1774[229] şi legea ***Ratio Educationis*** din 1777.[230]

[228] Cuvânt înainte în ***Catechismul cel Mare***, Blaj, 1783.

[229] ***Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt - und Trivial-Schulen in samtlichen Kaiser. Königlichen Erbländern***, 6 dec. 1774.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

Aceste legi introduc în planurile de învăţământ ale şcolilor poporale (săteşti) şi triviale (elementare) obiecte noi de învăţământ: economia de casă, economia de câmp, iar în gimnazii şi şcoli normale (de învăţători) – istoria naturală.

Astfel, în afara marelui său program istoric-filologic, Şincai se dedică scrierii, adaptării, traducerii de manuale şcolare. Sunt scrierile care în bună măsură se tipăresc încă în timpul vieţii lui sau se păstrează în manuscris până azi: două abecedare, un catehism, o aritmetică, o gramatică latină, două gramatici române, o economie de câmp, o istorie naturală, o lucrare de popularizarea ştiinţei de tip manual – ***Învăţătură firească***.

Iată lista lor, cu precizările bibliografice cuvenite astăzi:

1. ***A. B. C. sau Alphavit pentru folosul şi procopsala şcoalelor celor normaleşti a neamlui românesc***. Blaj, 1783. În limba română şi germană. Textul românesc cu litere latine şi chirilice.

2. ***A. B. C. sau Bucoavna spre folosul şcoalelor niamului romanesc***. Sibiu, 1783. În limba română şi germană. Text românesc tipărit numai cu litere chirilice.

3. ***Catehismul cel Mare cu întrebări şi răspunsuri alcătuit şi întocmit pentru folosul şi procopsala tuturor şcoalelor normăleşti a neamului românesc de Gheorghe Gavril Şincai directorul şi catehetul şcoalei celei normăleşti din Blaj şi cel***[e]***l***[alte]. În Blaj, cu tipariul seminariului, 1783.

4. ***Prima principia Latinae grammatices quae in usum scholarum Valachico-nationalium Propter majorem incipientium Puerorum facilitatem, adjecta Valachica Lingua, in hunc ordinem redegit, ac typis edi curavit Georgius Gabriel Sinkai de Eadem AA. LL. Philosophiae et SS. Theologiae Doctor ac Primariae Scholae Nationalis Balasfalvensis Director, et Catechete***. Balasfalvae, Typis Seminarii Diocesani, 1783, 184 p.

5. ***Îndreptare către Aritmetică. Întâia parte, alcătuită şi întocmită pentru folosul şi procopsala tuturor şcoalelor normăleşti a neamului românesc de Gheorghe Şincai din Şinca directorul şi catehetul numitelor şcoale***. În Blaj, cu tipariul seminariului, 1785.

6. ***Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae composita ab Samuele Klein de Szad ord. S. Basilii M. In Collegio Graeci Ritus Catholicorum Vindobonensi ad S. Barbaram Ephemerio: Locupletata vero, et in Hunc ordinem redacta a Georgio GabrieleSikai Ejusdem***

---

230 ***Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Ungariae et Provincias eidem adnexas***. Vindobonae [Viena], 1777.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

ordinis, AA. LL. Phil. et S.S. Th. D. Vindobonae, Typis Josephi Nob. de Kurzbökh, 1780.

7. ***Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae Emendata, facilitata et in meliorem ordenem redacta per Georgium Sinkay de Eadem, AA. LL. Philosophiae, et SS Theologiae Doctorem Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transilvaniae Principatu primum, atque emeritum Directorem nunc penes Regiam Universitatis Pestanae Typographiam Typi correctorem***. Budae, Typis Regiae Universitates Pestanae, 1805.

8. ***Povăţuire către Economia de Câmp, pentru folosul şcoalelor româneşti celor din Ţara Ungurească şi din părţile ei împreunate***… Buda, în Crăiasca Tipografie a Universităţei Ungureşti, 1806, [238] p. Tipărită în limba română cu litere chirilice.

9. ***Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului***. (Manuscris autograf) a fost publicat, transcris integral, cu studiu, note, glosar şi bibliografie în ediţie critică de Dumitru Ghişe şi Pompiliu Teodor. Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1964, 218 p.

Tipărirea a patru manuale în anul 1783 (după cea dintâi Gramatică românească scrisă în colaborare cu Samuil Micu la 1780), urmate la intervale relativ scurte pentru acea vreme de altele, ne arată un Şincai febril, impetuos, un erou de epoee naţională în luptă cu timpul istoric, care ameninţă să-i uite pe românii transilvăneni în iobăgie, analfabetism şi obscurantism. De aceea, lumina cărţii trebuie să pătrundă cu orice preţ nu numai în şcoli, ci şi în obştea ţăranului, iar manualele de popularizare a ştiinţei, de cunoştinţe agricole sau istoria naturii îi sunt adresate şi lui.

Din grupa aceasta a lucrărilor cu caracter ştiinţific, doar ***Povăţuire către economia de câmp*** apucă să fie tipărită în 1806, în versiune anonimă, la Buda. Multă vreme această lucrare îi este atribuită eronat medicului transilvănean Ioan Molnar-Piuariu.[231] Şincai va intra în paternitatea ei abia prin cercetări istoriografice în secolele XX-XXI. Tocmai studiul manuscrisului ***Istoria naturei***... ne dă cheia paternităţii lui Şincai fără dubiu, căci el se referă explicit în paragrafele § 21, 23, 27, 31, 34, 115, 122, 146, 182 la ***Economia de câmp***. Exemple:

„… *ci din semânţa arburilor celor blânzi iarăşi se fac arburi de nu tocma selbateci, dară mult depărtaţi de la firea părinţilor săi, carii nici se pot aduce la firea*

[231] Ion Piuariu-Molnar (1749-1815) – filozof luminist transilvănean, primul medic român licenţiat.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

părintească altmintrelea fără numai prin altoire, despre ale căriia mai multe fealuri s-au cuvântat în Economia cea românească tipărită" (§ 21).

„*Arburii cei blânzi cum trebue sporiţi prin altoire s-au zis în Economia cea românească tipărită în Crăiasca Tipografie din Buda*" (§ 23).

Vorbind despre „*gânşte*," „*despre ceale casnice am cuvântat în Economia cea românească*" (§ 146).

„*Iar între hymenoptere locul cel mai de frunte îl cuprind albinele, despre care am cuvântat în Economia cea românească*" (§ 182).

Celelalte lucrări rămân în manuscris, netipărite. Astfel, ***Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului*** va vedea lumina tiparului după 158 de ani de la elaborarea ei, într-o ediţie critică de D. Ghişe şi Pompiliu Teodor, în 1964. ***Istoria naturei sau a firei*** (Ms. românesc Nr. 422) şi ***Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae*** (Ms. românesc Nr. 482), scrise între 1806-1808, au rămas nepublicate până astăzi.

Instituţiile protectoare ale lucrărilor lui Şincai au fost: Biblioteca Episcopiei greco-catolice din Oradea[232] până în 1954. După această dată întreg „*patrimoniul cultural al Şcolii Ardelene, manuscrisele învăţaţilor ei şi ale lui Şincai însuşi, preţioase relicve naţionale sunt aşezate la temelia Bibliotecii Academiei Române din Cluj, unde se păstrează cu sfinţenie*,"[233] valorificându-se de către cercetători şi redându-se valorilor culturale fundamentale, naţionale şi europene.

Istoria naturei sau a firei. Manuscris românesc Nr. 422, [1806-1808], 93 p. + 50 f. albe intercalate, 25 cm. × 20 cm.

Legătura: legat din coli a câte 8 file; legătura externă din carton cu piele la cotor. Hârtia groasă şi dură, cu filigran (dungi transversale şi un blazon cu coroană).

Posesor actual: Biblioteca Academiei Române Cluj.

Observaţii: Scris de mâna lui Gheorghe Şincai într-o grafie curată, cu litere chirilice.

În ceea ce priveşte datarea manuscrisului, susţinem ipoteza anilor 1806-1808, perioadă în care Şincai se afla în Buda, ca şi revizor încă, după moartea lui Samuil Micu (†1806). În acelaşi an iese de sub tiparul Universităţii Crăieşti din Buda ***Povăţuire către economia de câmp***, care este, fără îndoială, un manual, nu de „economie" în sensul modern al înţelesului, ci unul de „*cunoştinţe şi sfaturi agricole*" „*în folosul şcoalelor*," precizează autorul şi a masei

---

[232] I. Radu, ***Manuscrisele Bibliotecii Episcopiei greco-catolice din Oradea Mare***. Studiu bibliografic. Bucureşti, 1923.

[233] David Prodan, ***Din istoria Transilvaniei. Studii şi evocări***. Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1991, p. 324.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

de vieţuitori ai satelor cum ne tâlcuieşte conţinutul lui (I. ***Despre pământ***; II. ***Despre lucrul pământului - gunoire, arat, semănat, plivitul holdelor, strânsul bucatelor, secerat, căratul bucatelor, îmblătit***; III. ***Despre livezi***; IV. ***Despre prăsirea dobitoacelor***; V. ***Despre grădini şi pomi***; VI. ***Despre vii***; VII. ***Despre goangele cele de folos-albinărit, stupărit*** etc.).

Este foarte posibil să ia cunoştinţă acum de lucrarea lui Johann Heinrich Helmuth[234] ***Volks Naturlehre*** – un manual de istorie a naturii pentru popor, folosit şi răspândit în toate ţările Imperiului Habsburgic în epocă,[235] circulat şi în şcolile săseşti şi maghiare din Transilvania.[236]

Lucrarea lui Helmuth este modelul[237] tradus, adaptat, completat, ce stă la baza lucrărilor lui Şincai ***Învăţătură firească***… şi ***Istoria naturei***…, iar indirect şi a ***Vocabularului***… Că ele au urmat logic, cum s-a dovedit, după ***Povăţuire*** şi au rotunjit sfera preocupărilor pentru ştiinţe, ne-o confirmă proba banală a legăturii – identică la toate trei manuscrisele (dimensiuni, material, atelier). Astfel, din cele XV capitole ale lucrării lui Helmuth, Şincai foloseşte, prelucrându-le liber, primele XII (consacrate fizicii) în ***Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului***. Ultimele trei, XIII, XIV şi XV, consacrate celor 3 regnuri ale naturii (vegetal, animal, mineral), reprezintă izvorul ***Istoriei naturei sau a firei***.

Lucrarea este gândită ca manual de istorie naturală elementară, ce respectă structura manualelor de ştiinţe naturale din epocă, care tratau împreună cele trei regnuri. Spre deosebire de Helmuth, care structurează materialul pe paragrafe precedate de o sumă de întrebări, la Şincai numerotarea

---

234 Helmuth, Johann Heinrich (Helmstädt 1732 – Calvörde 1813). Predicator şi pastor german. Lucrări: ***Descrierea stelelor*** (1774); ***Introducere la cunoaşterea structurii lumii*** (1791); ***Volksnaturgeschichte*** (***Istoria naturii pentru popor***) 9 vol. (1797-1802); o lucrare despre aurora boreală, ***Fizica*** – ce a fost modelul lui Şincai.

235 Între 1785-1800, lucrarea cunoaşte cinci ediţii apărute la Leipzig, Braunschweig, Wiena. Dintre acestea, Şincai le cunoştea pe a II-a, Braunschweig, 1788 şi pe a V-a, adăugită, Wien, 1800.

236 În Transilvania am putut repera astăzi, în Biblioteca Episcopiei greco-catolice Oradea – ed. III-a a lui Helmuth; în Biblioteca Bathyaneum, Alba-Iulia şi Biblioteca Muzeului Brukenthal, Sibiu (fond Gimnaziu săsesc) – ed. V-a. La Biblioteca Colegiului „Bethlen" Aiud şi în Biblioteca Blajului (fond I. Vancea), există ediţii mai târzii Helmuth – Braunschweig, 1839, 1843 – ed. a X-a, 1851.

237 Helmuth, J. H. ***Volksnaturlehre***. V-te Auflage. Wien, Im Verlag bey B. Ph. Bauer, 1800, XXX + 461 [-485] p. – 1 tab. Manual adresat tineretului din şcoli şi poporului de rând. Pentru confruntare cu manuscrisul lui Şincai am folosit această ediţie.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

paragrafelor se face de la 1 la 212 şi nu sunt precedate de întrebări didactice. Grija lui este ca, printr-o selecţie potrivită, manualul să nu depăşească nivelul de înţelegere al cunoştinţelor elementare.

Cap. I. ***Despre plante*** dă noţiuni sumare de morfologia şi anatomia plantelor în baza observaţiilor empirice. Noţiunile de fiziologia plantelor sunt vagi, confuze sau pur şi simplu necunoscute. Capitolele consacrate taxonomiei vegetale sunt tratate cu atenţie în sensul foloaselor economice provenite de la plante, foarte amănunţit semnalate în „însemnări." Se relevă practici de utilizare a plantelor la români în general, sau în economia de casă a ţăranului din Transilvania, în special. De pildă, la § 20, se spune:

„*Din scoarţa mesteacănului ţeranii din Sveţia îşi fac acoperământ căşilor, iar varvarii din America iscusite luntriţe. Din scoarţa teiului se fac pe la noi funii şi călcâie la încălţăminte*." „*De cercuri este bun alunul, mesteacănul, drîmoxul şi răchita. Mocanii din Ardeal fac cercuri şi din rădăcinile brazilor…*" „*Lăcuitorii din Canada ferb sucul de jugastru*[238] *până ce se îngroaşă şi fac zahăr dintr-însul. Pentru ce nu s-ar putea face zahăr şi la noi din mustul de jugastru şi de mustăreaţă*?"

„*Pentru armariu* [dulap] *se socotesc a fi buni pinii şi chedrii, pentru că cu mirosul lor fugăresc moliile de la veşminte*."

Între recomandările sale, remarcăm şi pe cele pentru folosirea unui combustibil mai bun; în locul focului din balegă cu paie, Şincai recomandă focul cu cărbune de turbă („torf"), folosit ca atare în Olanda şi Belgia (§ 68).

Cap. II. ***Despre mineraiuri*** descrie minerale, roci, săruri de pământ, metale preţioase, precum şi foloasele lor pentru om. Şincai este atent să precizeze răspândirea lor pe harta Transilvaniei. De pildă:

„*Sarea cu care ne folosim în comun...este ca şii stanii* [stâncile] *cei ce fac munţii. Dachia cea veachie e cea mai vestită pentru sarea aceasta*". (§ 65)

[Aurul] „*se culege şi este de atâta preţ înaintea celor mai mulţi, cât mai nu se poate spune*." „*La Secărâmb în Ardeal se sapă în color de cenuşă şi se află crescut lespezioare vânjoase*." (§ 77)

[Platina] „*Dintâiaş dată s-au găsit în America la anul 1736, dară acum se află şi în Secărâmbul din Ardeal*." (§ 78)

Cap. III. ***Despre vieţuitori.*** Aflăm puţine noţiuni de morfologie animală, iar de fiziologie, deloc. În clasificarea vieţuitoarelor respectă în general clasificarea lui Helmuth, în 6 clase ecologice, Şincai fiind preocupat de descrierea animalelor din fauna românească, a celor domestice în special. Despre om ca zidire (creaţie) a lui Dumnezeu se vorbeşte în încheierea lucrării,

[238] Jugastru, mustăreţ, arţar = **Acer campestre** – arbust în pădurile de foioase. Preţuit de ţărani pentru lemnul său alb, tare, folosit pentru unelte, obiecte casnice, juguri.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

cu noţiuni elementare de anatomia omului. Este semnificativă preocuparea lui Şincai de a introduce şi câteva sfaturi igienice destinate omului de rând, despre igiena pielii (§ 194), igiena dinţilor (§ 196).

Din punct de vedere al gândirii sale filozofice, ca şi ceilalţi luminişti transilvăneni, ca şi modelul său german, nu depăşeşte poziţiile deismului. Natura (plantele, vieţuitorii, mineralele) sunt „zidirea" lui Dumnezeu „*pentru îndestularea şi desfătarea omului*." Dumnezeu dirijează ciclurile anuale de vegetaţie (§ 39). Ca şi învăţat teolog îmbrăţişează idealismul creştin şi crede în nemurirea sufletului (§ 212).

Ca luminist adevărat, Şincai nu va renunţa nici în această lucrare la exemplele şi pasajele explicative, la propriile observaţii asupra întrebuinţării plantelor, foloaselor animale şi le sugerează, le recomandă poporului (v. § 20, 68). Consecvent luptei de risipire a negurii şi ceţii ignoranţei la sate, el combate ca şi în ***Învăţătură firească***…, superstiţiile.

Vorbind despre urşi, spune: „*Însă aceaia nu este adevărat că ursoaica fată numai cinci dărabe de carne, pe care lingându-le apoi, aşa le mută în formă de pui*." (§ 101)

„*Dară aceaia nu este adevărat că totdeauna moare cineva din casa aceaia pre care cântă buha*." (§ 132)

„*Iar cum că helciul*[239] *cel blând îşi cântă moartea mai nainte de a sosi aceasta e numai fabulă*." (§ 146)

„*Broaştele tîmpurarie toamna, iarna şi primăvara lăcuiesc în apă, iar vara pre uscat şi pe seacetă se ascund în găuri, supt iarbă şi supt flori, pe ploae se ivesc foarte multe şi de-aici judecă cei nepricepuţi că au plouat broaşte*." (§ 151)

„*Cum că crocodilul plânge ca pruncii ca se înşeale pre oameni, se-i prindă şi se-i mînce şi cum că veveriţa icneumon zisă, când doarme crocodilul cu gura deşchisă se bagă într-însul şi-i roade foalele, este numai poveste bătrână, dară cum că veveriţa aceaia cearcă cuibul crocodilului cel în arină făcut şi bea ouaăle, este adevărat, drept aceaia s-au ţinut veveriţa aceasta întru atâta cinste la egipteni*."[240]

„*Cameleonul deverat îmflîndu-se îşi mută faţa în mai mulţi colori, dară cum că numai cu vazduh ar trăi, nu este adevărat*." (§ 152)

Istoric autentic, Şincai presară informaţii mărunte dar semnificative pentru români şi istoria lor. Vorbind despre lăcuste şi pagubele produse de invazia lor, ne povesteşte cum s-au apărat ţăranii români de ele.

---

[239] Credem că este vorba de lebădă albă (**Cygnus**) şi nu de nevăstuică (**Mustela nivalis**).

[240] „Veveriţa ichneumon" este **Hespestes ichneumon**, mamifer carnivor cu blana gri-verzuie, din familia Veveride. Răspândită în Africa, foarte comună în Egipt unde era adorată ca animal sfânt. Se hrăneşte cu şerpi, şoareci şi ouă de crocodil.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

„*Pre ardeleni mai nainte de vreo cîţiva ani i-au ajutat şi passerile, adică cearele*,[241] *cioicile*,[242] *graurii*, *vrăbiile şi altele, la strângerea locustelor*[243] *care năpădise în secuime*, *iar de-acolo se alungase cu clopote, cu împuşcături şi cu multe plesnituri, şi se aşezară în comitatul Dăbâcei şi al Solnocului dinăuntru*."

„*De inărog*[244] *au trebuit să fie cornul cel prin Ştefan Batori dus din Ardeal, când s-au făcut craiu Poloniei, pentru carele au fost după moartea craiului atâtea vorbe între ardeleni şi între poloni*." (§ 99)

„*În Istoria Moldovei se arată că Duca-Vodă, domnul Moldovei, cu două piei de vulpe neagră*,[245] *dintre care una o au dat împăratului, alta vizirului turcesc, ş-au rescumpărat odinioară şi capul şi domnia*." (§ 103)

În istoria ştiinţei româneşti. Însemnătatea manualului lui Şincai

1. În privința nivelului științific, ***Istoria naturei***… ne oferă o informație naivă, empirică, la nivelul științei secolului al XVIII-lea, cu limitele şi erorile ei. Este pe deplin explicabil nivelul de cunoaştere al lui Helmuth, care expune eronat nutriția plantelor şi care nu cunoştea sensibilitatea şi mişcarea la plante, sexualitatea şi mecanismul fecundației, mecanismul respirației etc. Toate acestea şi încă alte descoperiri epocale în microbiologie, fermentația, enzimele ş.a. vor veni după părăsirea empirismului şi a teoriilor vitaliste în favoarea experimentului în ştiinţe, ceea ce se întâmplă abia la începutul secolului al XIX-lea.[246]

În ceea ce priveşte sistemul de clasificare al plantelor şi animalelor, Helmuth foloseşte unul empiric, eronat astăzi, preluat şi de Şincai. Astfel în ***Clasa Viermi*** introduce şi Moluştele, Infuzorii şi Polipii; în ***Clasa Amfibi*** tratează Batracienii şi Reptilele ş.a.m.d. Predicatorul şi pasorul german Helmuth (1732-1813), deşi a fost contemporan cu naturalistul suedez Karl Linné (1707-1778),[247] nu pare să cunoască sau să accepte sistemul linnean nou, de clasificare

---

241 cearele = ciorile (păsări din genul **Corvus**).

242 cioicile = ceucă, specie de cioară, numită şi cioră mică, cioică, stăncuţă ;

243 lăcuste = insecte din Ordinul Ortoptere; **Pachytylus migratoria** = lăcusta călătoare;

244 inărog = 1) animal fabulos, un cal cu corn în frunte, întâlnit în literatură şi arta medievală; 2) rinocer;

245 vulpe neagră = vulpe agintie cu blană neagră cu luciu argintiu (**Vulpes vulpes**);

246 Taton, René ***Istoria generală a ştiinţei***. Vol. II-III. Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1964, p. 40.

247 Linné, Karl von (1707-1778). Naturalist suedez, părintele sistematicii moderne botanice. A introdus nomenclatura binară pentru desemnarea speciilor şi a

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

a lumii vii şi botezul animalelor şi plantelor cu nomenclatura binară – o adevărată revoluţie în istoria ştiinţelor naturii a veacului al-XVIII-lea.

2. Manualul lui Şincai ne oferă un valoros şi bogat material lexical cules de la izvorul primar – din satul românesc. Este evident efortul cărturarului de a folosi în nomenclatura plantelor, animalelor, mineralelor, graiul popular sau un limbaj ştiinţific creat de el însuşi. Evită deliberat folosirea şi introducerea neologismelor în limba română şi atunci este nevoit să circumscrie termenul prin sintagme. De pildă, foloseşte „*groapa pieptului*" pentru torace, „*gura gâtlanului*" pentru faringe, „*doba care întăreşte auzul*" pentru timpan, „*unealtele sâmţurilor*" pentru organele de simţ, „*bolfă*" pentru cocoaşă la cămile, „*mădulari*" pentru membre, „*acrime de vitrion*" pentru SO_4H_2; inima are *două cămeri* = două auricole şi *două urechi* = două ventricole etc.

Acolo unde este în dificultate apelează în primul rând la latinisme (*urogelul*, *tetricea*, *dactilul* = curmalul, *lycoperzii* = bureţii cerbilor etc.). Foloseşte puţine maghiarisme (*secfiu* pentru garoafă, *mocuşul* pentru veveriţă, *criştaii mineraiurilor* pentru cristalele mineralelor etc.), germanisme (*ţincravt* pentru Equisetum arvense ş.a.).

Iată că acest manual este un teren luminist pe care Şincai îl fertilizează şi cu valorile limbii. Ca şi ceilalţi învăţaţi ai Şcolii Ardelene, el înţelege că, în afara istoriei, şi limba trebuie ridicată, din graiul popular la rang de limbă ştiinţifică, limbă de cultură. Încercarea lui Şincai de a crea o terminologie ştiinţifică românească este de pionierat. Ea va fi urmată şi îmbogăţită cu noi contribuţii în secolul al XIX-lea prin Timotei Cipariu, care se ocupă şi de lexicografia botanică; de Simeon Mihali-Mihalescu, Iacob Cihac, Pavel Vasici, Daniil Popovici-Barcianu – autori de manuale şcolare în limba română, iar mai târziu de Florian Porcius, Al. Borza, Emil Pop, N. Ursu ş.a.

3. Întorcându-ne la raţiunile care l-au condus pe Şincai la scrierea acestei lucrări, vom observa că însuşi titlul ***Istoria naturei sau a firei*** pe care i l-a dat delimitează o disciplină nouă pentru învăţământul din Transilvania – istoria naturală – pe care o desprinde ca atare, traducând-o, prelucrând-o şi îmbogăţind-o cu observaţii personale – după manualul lui Helmuth ***Volks Naturlehre***. În mod evident era destinat tipăririi, având în vedere lipsa acută de manuale a şcolii româneşti, atât în Transilvania, cât şi în celelalte provincii româneşti.

genurilor. Adept al teoriei fixiste şi creaţioniste a speciilor, a admis totuşi şi originea speciilor pe cale naturală prin hibridare.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

Cel dintâi manual de ***Istorie naturală*** în limba română se tipăreşte la Iaşi în 1837 de către Iacob Cihac,[248] manual după care s-a predat acest obiect pentru prima oară în învăţământul superior românesc, în Facultatea de Filozofie a Academiei Mihăilene (1835-1837) şi în Gimnaziul Vasilian din Iaşi. Al doilea manual de ***Istorie naturală*** tipărit este al lui Iuliu Barasch,[249] la Bucureşti, 1854; al treilea este cel al profesorului Simeon Mihali-Mihalescu[250] de la Gimnaziul din Blaj, sub directoratul lui Timotei Cipariu, în 1855 şi 1856, tipărit la Blaj.

Faţă de aceste prime trei lucrări, ***Istoria naturei***… lui Şincai este scrisă cu mai bine de trei decenii înainte. Rămasă în manuscris şi necirculată, nefolosită ca sursă bibliografică, ea se impune istoriografiei ştiinţelor biologice româneşti drept cel dintâi manual de istorie naturală în limba română.

Concluzii

Lucrarea ***Istoria naturei sau a firei*** [1806-1808], întregită cu ***Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae*** este importantă pentru cercetătorul de azi, pentru istoria învăţământului, a etnografiei şi a ştiinţei la români pentru următoarele aspecte:

1) Informaţia ştiinţifică oferită reprezintă o pagină istoriografică de empirism în ştiinţele naturii ale secolului al XVIII-lea la români.

2) Materialul lexical cules/cunoscut de Şincai din graiul popular şi încercarea de a-l ridica la rang de limbă ştiinţifică, limbă de cultură este de pionierat. Va deschide cercetările lexicale ale filologilor şi naturaliştilor în veacul al XIX-lea (Timotei Cipariu, Simeon Mihali-Mihalescu, Iacob Cihac, Pavel Vasici, Florian Porcius, Daniil Popovici-Barcianu), urmaţi de cei ai secolului al XX-lea (Al. Borza, Emil Pop, N. Ursu ş.a.).

3) În istoria învăţământului românesc de ştiinţele naturii, ***Istoria naturei***… [1806-1808] înscrie o prioritate naţională: este cel dintâi manual de ştiinţe naturale în limba română, înaintea celor tipărite de I. Cihac (Iaşi, 1837), Iuliu Barasch (Bucureşti, 1854), S. Mihali-Mihalescu (Blaj, 1855, 1856).

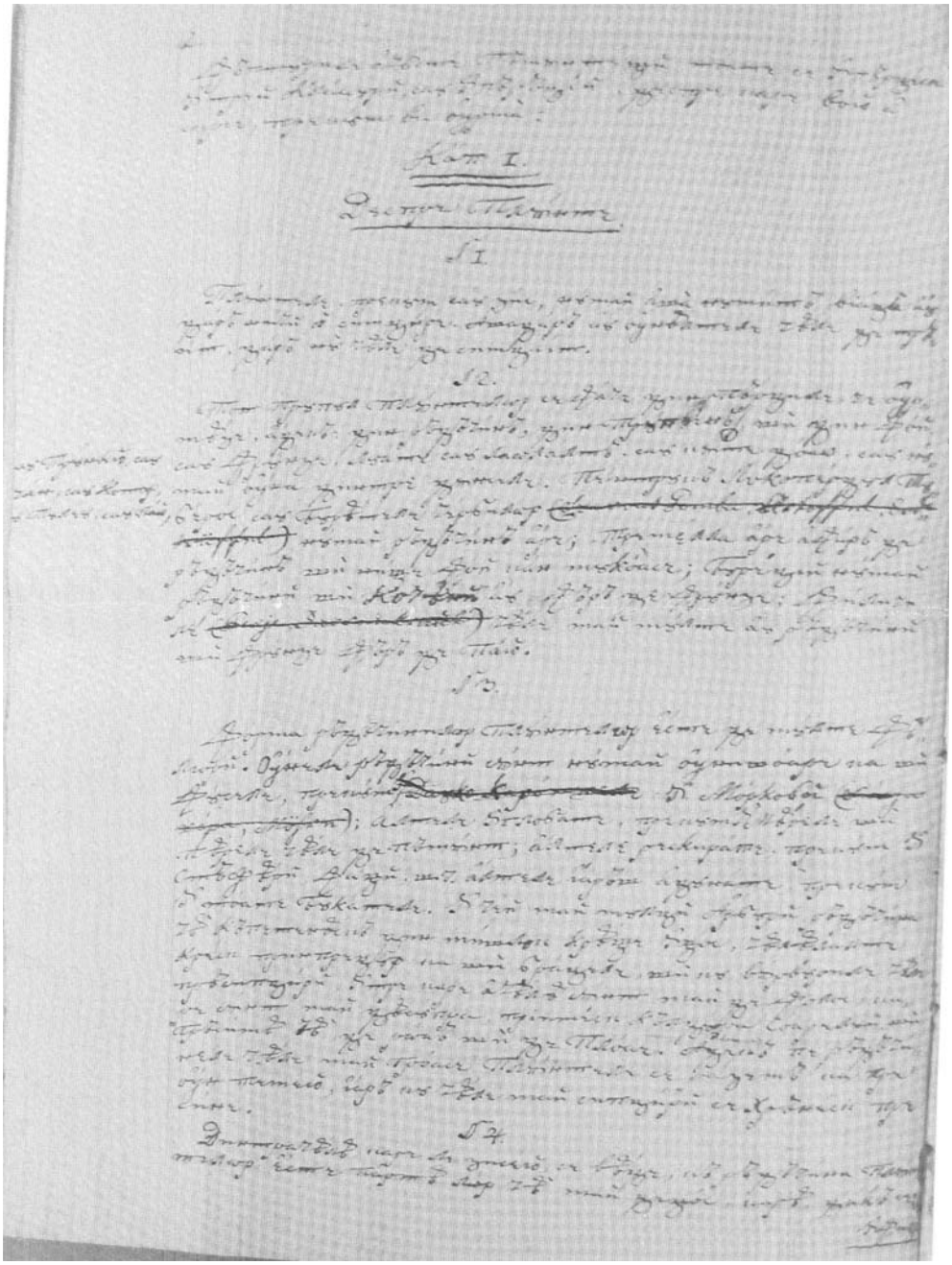
---

[248] Cihak, J. St. ***Istoria naturală întâia oară în limba românească compusă***. Iaşi, 1837, 507 p.

[249] Barasch, Juliu ***Istoria naturală***. Bucureşti, 1854.

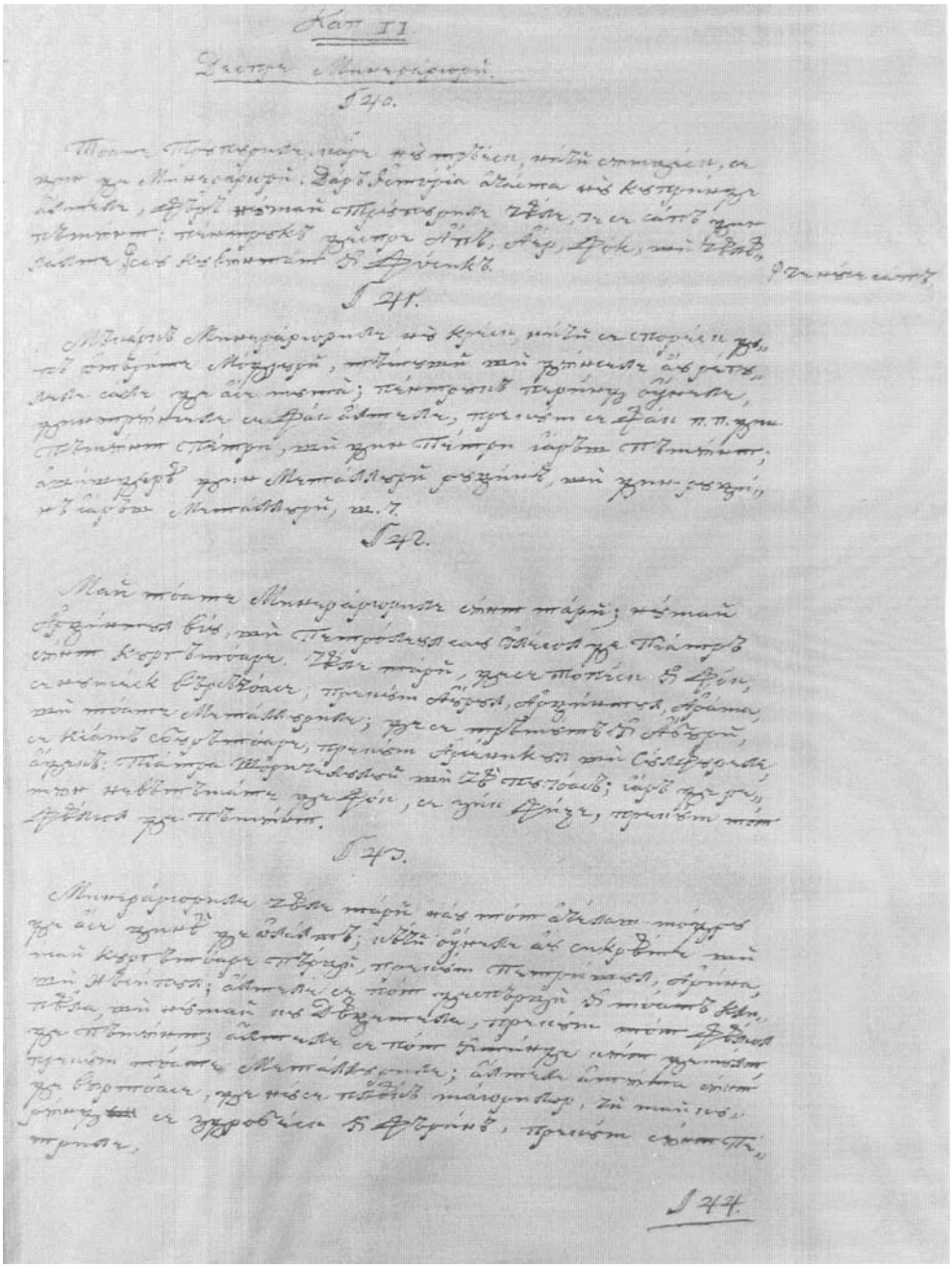
[250] Mihali-Mihalescu, Simeon ***Compendiu de istorie naturală pentru începători***. Blaj, 1856. Pop, Emil ***Simeon Mihali Mihalescu***. În: ***Cărturari şi memorandişti transilvăneni***. Arad, 1994, p. 1-59.

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

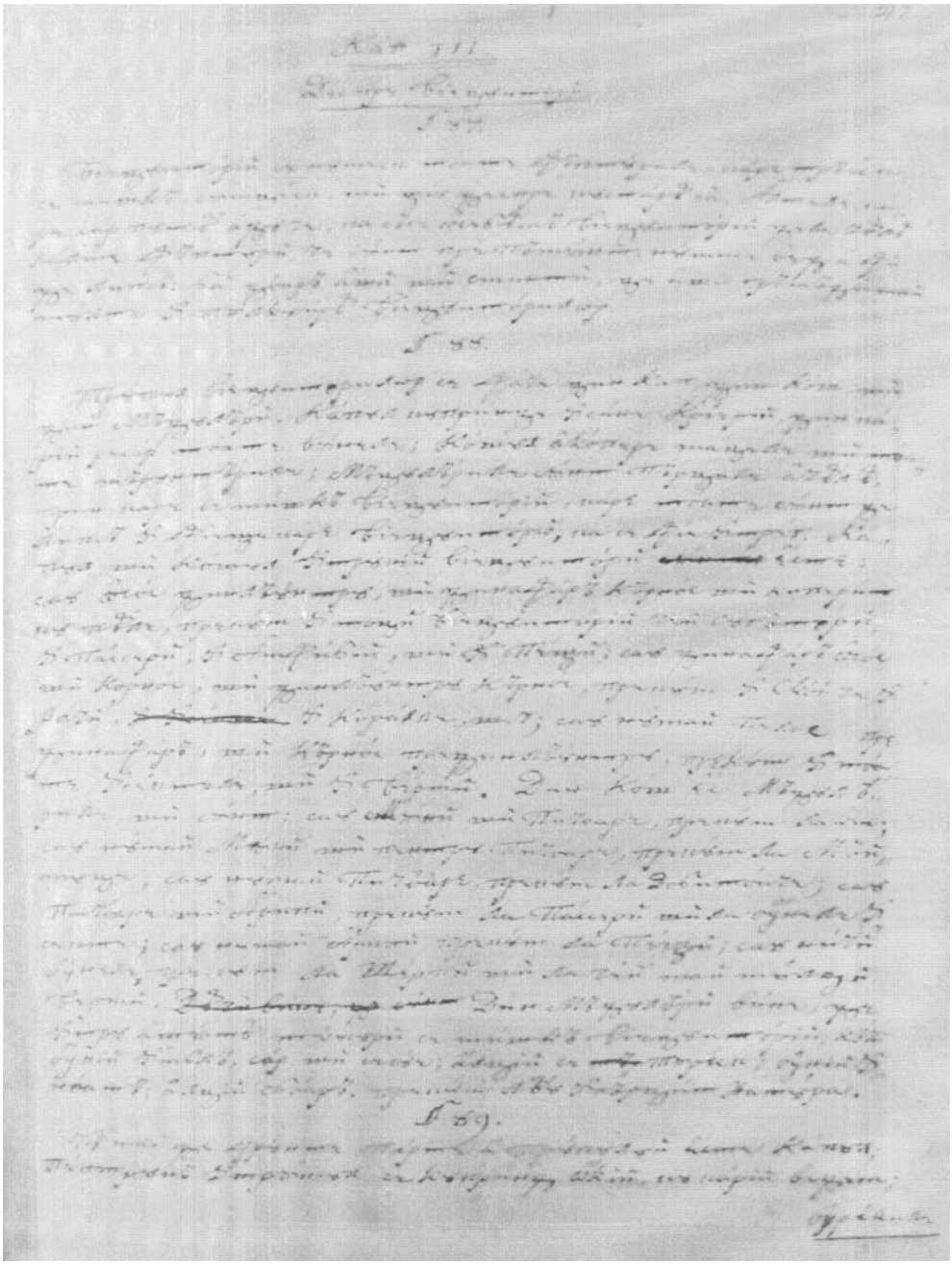
Cap. I. Despre Plante

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

Cap. II. Despre mineraiuri (minerale)

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

Cap. III. Despre vieţuitori

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)

Istoria naturei sau a firei de Gheorghe Şincai – le premier manuel d'histoire naturelle en roumain

Résumé

L'ouvrage présente de l'importance pour le chercheur d'aujourd'hui dans l'histoire de l'enseignement et de la science.

L'information scientifique offerte représente une page historiographique d'empirisme dans les sciences naturelles du XVIII-ème siècle chez les Roumains.

Le matériel lexical cueilli par Şincai du langage populaire et la tentative de le lever au rang de langue scientifique, langue de culture a une mission de pionnier. Il ouvrira les recherches lexicales des philologues et des naturalistes au XIX-ème siècle (Timotei Cipariu, Simeon Mihali-Mihalescu, Iacob Cihac, Daniil Popovici-Barcianu, Pavel Vasici, Florian Porcius), suivis par Al. Borza, Emil Pop, N. Ursu etc. au XX-ème siècle.

Dans l'histoire de l'enseignement roumain de sciences naturelles, l'ouvrage s'inscrit comme une priorité nationale étant le premier manuel de sciences naturelles en roumain, avant tous ceux imprimés par I. Cihac (Iaşi, 1837), Iuliu Barasch (Bucureşti, 1854), S. Mihali-Mihalescu (Blaj, 1855, 1856).

BDD-A19310 © 2004 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:23 UTC)